

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป และอภิปรายผล

การศึกษาเรื่องบุตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า บุตร ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมาย ๔ ประการ คือ ผู้ป้องกันบิดามารดา ไม่ให้ตกนรก ผู้ชำระตระกูลของตนให้สะอาด ผู้ยัง หทัยของมารดาบิดาให้เต็ม และ ผู้อันบิดามารดา ต้องเลี้ยงดู ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จัดประเภท ของบุตรไว้หลากหลาย แต่ที่โดดเด่นคือการจัดประเภทตามระดับคุณธรรม ได้แก่ (๑) อภิชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมเสมอกับบิดามารดา (๓) อวชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดา และมีการใช้สำนวนโวหารอธิบายความหมายเรื่อง บุตรในเชิงเป็นอุบายวิธีการสอน ความกตัญญูทวนเวียนต่อบิดามารดา อุปัชฌาย์ อาจารย์ และผู้มี พระคุณ ตลอดถึงทุกสิ่งที่คุณเกี่ยวข้องและได้ฟังฟังอาศัย เป็นหน้าที่สำคัญของบุตรบุตรในคัมภีร์พุทธ ศาสนามีมากมาย ได้กล่าวถึงบุตรไว้ว่า มารดาบิดาเมื่อเห็นฐานะ ๕ ประการนี้จึงปรารถนาบุตรผู้เกิด ในตระกูล ได้แก่

๑. บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจะเลี้ยงตอบแทน
๒. บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจะทำกิจแทนเรา
๓. วงศ์สกุลของเราจะดำรงอยู่ได้นานเมื่อมีบุตร
๔. บุตรจะปกครองทรัพย์สมบัติแทนเราต่อไป
๕. เมื่อเราตายแล้ว บุตรจะรักษาและส่งเสริมทำทุกอย่างเป็นกุศลส่งเสริมให้เรา

ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีบุตรแล้วบุตรไม่เลี้ยงเรา ไม่ทำงานแทนเรา ไม่สามารถรักษาทรัพย์ สมบัติของเราได้ ถ้าเราตายไปแล้วบุตรไม่ทำบุญให้เราเลย ใครอยากมี ดังนั้นบุตร หรือลูก มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ที่ทำสกุลให้บริสุทธิ์
๒. ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็มอิ่ม

นอกจากนี้ยังหมายถึงผู้ที่ยกบิดามารดาขึ้นมาจากนรก ไม่เป็นเพียงก้อนสกปรกก้อน หนึ่งที่คลอດออกมาจากท้องของบิดามารดา บุตรเป็นผู้ที่ยกบิดามารดาขึ้นมาจากนรก นรานั้นก็ชื่อว่า บุตร คือบุตรเสียด้วย บุตรจะต้องช่วยให้บิดามารดาพ้นจากนรกขุมนี้ คือนรกที่ร้อนใจเหลือประมาณ เมื่อบุตรประพฤติกะทำไม่ดี

จึงแสดงให้เห็นว่าบุตรมีความสำคัญมารดา บิดาจะมีสุขหรือทุกข์อย่างไร ถ้าลูกดีหรือประพฤติปฏิบัติตัวดีก็เป็นสวรรค์ของพ่อแม่ ถ้าลูกประพฤติปฏิบัติตัวไม่ดีพ่อแม่ก็เหมือนตกนรก เพราะฉะนั้น พ่อแม่ควรจะเอาใจใส่อย่างดีดูแลเลี้ยงดูบุตรหลานให้ดีเป็นมงคลแก่ชีวิต เพราะว่าถ้าบุตรหลานได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่เป็นอย่างดี ไม่ประพฤติเหลวไหลมารดาบิดาก็เปรียบเหมือนกับได้ขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น พุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า เทวดาและมนุษย์จำนวนมาก พากันผลิตเพลินยินดีในรูปที่น่ารัก จึงระทมทุกข์เสื่อมหมดสิ้น ตกอยู่ในอำนาจของมัจจุราช แต่คนเหล่าใด ไม่ประมาท ทั้งกลางวันและกลางคืนละรูปที่น่ารักได้คนเหล่านั้นย่อมขุดขึ้นได้ซึ่งมูลเหตุแห่งทุกข์ที่เป็นเหยื่อของมัจจุราชและที่ล่วงพ้นได้ยาก^๑

การสงเคราะห์บุตรนั้นกล่าวสรุปก็คือ การสร้างความเจริญให้แก่บุตรทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ส่วนบุตรจะดีหรือเลวขนาดไหนย่อมขึ้นอยู่กับการสงเคราะห์การเลี้ยงดูเป็นสำคัญ ทางพระพุทธศาสนาแบ่งการสงเคราะห์ บุตรออกเป็น ๕ ประการ^๒

- ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
- ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่เหมาะสม
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

ด้วยเหตุดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนาจึงแบ่งบุตรออกเป็น ๓ ประเภท โดยแบ่งตามลักษณะของความมีคุณธรรม บุตร ๓ ประเภทได้แก่ (๑) อภิชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมเสมอกันกับบิดามารดา และ (๓) อวชาตบุตร บุตรที่มีคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดา^๓ และนอกจากนี้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก ยังได้แบ่งประเภทของบุตรออกเป็น ๔ โดยแบ่งตามทางกำเนิด คือ (๑) เขตตรโซ ปุตโต ได้แก่ลูกทั้งหรือบุตรที่บุคคลอื่นนำมาทิ้งไว้ในเขตที่อยู่อาศัย (๒) อนนฺเตวาสโก ปุตโต ได้แก่ ลูกศิษย์หรือบุตรที่อาศัยเรียนศิลปวิทยา (๓) ทินฺนโก ปุตโต ได้แก่ ลูกเลี้ยงหรือบุตรบุญธรรม หรือบุตรที่ผู้อื่นมอบให้มาเลี้ยง และ (๔) อตตรโซ ปุตโต ได้แก่ ลูกในไส้หรือลูกตัวหรือบุตรที่เกิดจากครรภ์มารดาตนเอง^๔

^๑ พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๑๙๘-๑๙๙

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^๓ พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑ - ๔๓๓.

^๔ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๒๘๓ / ๒๓๘

จึงทำให้เห็นว่าในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับบุตรไว้หลายประการ โดยเฉพาะในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุตรกับมารดาบิดา ซึ่งการดำรงวงศ์สกุลของตนให้ยืนยาวต่อไปได้นั้นขึ้นอยู่กับบุตรธิดาผู้สืบสกุล หากเป็นบุตรประเภท “อภิชาตบุตร” ก็ย่อมนำวงศ์สกุลของตนนั้นให้เจริญสืบต่อไปได้ แต่ถ้าหากบุตรนั้นเป็นประเภท “อนุชาตบุตร” ก็ยังสามารถนำวงศ์สกุลให้ดำรงต่อไปได้อย่างไม่เดือดร้อน แต่ถ้าบุตรเป็นประเภท “อวชาตบุตร” ก็อาจทำให้วงศ์สกุลนั้นเกิดความเดือดร้อน หรือไม่สามารถดำรงวงศ์ของตนในเจริญต่อไปได้ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการสงเคราะห์บุตรของมารดาและบิดาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ

และหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุตรในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท บิดามารดาจัดเป็นบุคคลพิเศษเป็นบุคคลสำคัญของบุตร เพราะทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต และเฝ้าทะนุถนอมตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนกระทั่งคลอดออกมา ให้การเลี้ยงดู ให้ศึกษาเล่าเรียน ให้ความรักความเอาใจใส่ ความรักของท่านนั้นยิ่งใหญ่ เพราะเป็นความรักที่มั่นคงดุจขุนเขา การบำรุงมารดาบิดา ถือเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาที่ต้องกระทำแม้ในปัจจุบันโดยไม่ต้องรอให้บิดามารดาจากโลกนี้ไปแล้วจึงคิดอยากตอบแทน ในมงคลสูตรได้กล่าวไว้ว่า “มาตาปิตุอุปัฏฐาน” หมายถึง “การบำรุงมารดาบิดา” ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ ทางคือ

- ๑) การบำรุงทางกาย
- ๒) การบำรุงทางใจ

การบำรุงมารดาบิดาทางกาย บุตรธิดาเมื่อรู้รูปการคุณของมารดาบิดาแล้วควรหาโอกาสตอบแทนคุณท่าน ทั้งในเวลาที่ยังมีชีวิตและเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ซึ่งในสังกาสสูตรกล่าวไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- ๒) จักทำกิจการงานของท่าน
- ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

หลักธรรมเกี่ยวกับบุตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี หรือสัตบุรุษได้นั้นมีคุณธรรมพื้นฐานสำหรับบุคคลทั่วไป ถ้าประพฤติปฏิบัติตามแล้วย่อมมีความสุข ความเจริญอกงามร่มเย็นต่อตนเองและสังคมเป็นหลักธรรมที่ควรส่งเสริมสนับสนุนให้พึงบังเกิดมีอันเป็นสิ่งที่ควรละเว้นและควรรักษาบำเพ็ญ หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี ได้แก่

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล คือ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติพี่น้อง (๒) ความกตัญญูต่อสถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ (๓) ความกตัญญูต่อสัตว์ คือ วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ ช้าง ม้า (๔) ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒. เบญจศีล ได้แก่ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนา ๒) อทินนาทานา เวรมณี ๓) กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี ๔) มุสาวาทา เวรมณี ๕) สุราเมรัยมัชฌิมาทณฺฐาน เวรมณี

๓. เบญจธรรม คือ ธรรมที่ควรรักษาบำเพ็ญ ได้แก่ ๑) ความมีเมตตา กรุณา ๒) สัมมาอาชีวะ ๓) ความสำรวมในกาม ๔) ความมีสัจจะ ๕) ความมีสติรอบคอบหรือมีสติสัมปชัญญะ

๔. สัปปริสสธรรม ๗ ได้แก่ ๑) ธัมมัญญูตา ๒) อัถถัญญูตา ๓) อัถตัญญูตา ๔) มัตตัญญูตา ๕) กาลัญญูตา ๖) ปริสสัญญูตา ๗) ปุคคลปโรปรัญญูตา

๕. กัลยาณมิตรธรรม ๗ ได้แก่ ๑) ปิโย น่ารัก ๒) ครุ น่าเคารพ ๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ ๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล ๕) วจนกขโม การอดทนต่อถ้อยคำ ๖) คัมภีรญฺจะ เกะถึง กัดตา ๗) โน จัญฺฐานะ นิโยชะเย

๖. สัปปริสสบัญญัติ ๓ ได้แก่ ๑) ทาน ๒) ปัพพัชชา คือ การเว้นจากการเบียดเบียนกัน ๓) มาตาปิตุอุปัฏฺฐาน

หลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติต่อสังคม

๑ ความเคารพ (คารวตา)

สรุปความได้ว่า การประยุกต์หลักธรรมในหน้าที่ของบุตรที่สำคัญคือ ความกตัญญูกตเวที เพราะความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี เพราะขึ้นชื่อว่าคนดีหรือความดีนั้นเป็นหลักธรรมที่บิดามารดานำมาฝึกฝนอบรมให้กุลบุตร กุลธิดาและบุตรหลานได้ภายในครอบครัว อันจะเป็นความกตัญญูกตเวทีรู้คุณและตอบแทนคุณท่านที่มาก่อนแล้วยกตน จะเป็นแนวทางช่วยให้ให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคงตลอดไป ดังพุทธภาษิตที่ว่า ความกตัญญูกตเวที เป็นภูมิธรรมของคนดี^๕ การตอบแทนพระคุณต่อบิดามารดาที่แท้จริงจึงหมายถึง การชักนำบิดามารดาที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในศรัทธา ไม่มีศีลให้ตั้งอยู่ในศีล ไม่มีการเสียสละให้ตั้งอยู่และยินดี ไม่มีปัญญาให้ตั้งอยู่ในปัญญา ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาบิดาผู้ทุศีล สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในปัญญาสมาทานถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้น ชื่อว่าอันบุตรได้กระทำและทำการตอบแทนแล้วแก่มารดาและบิดา^๖

นอกจากเรื่องความกตัญญูกตเวทีแล้ว หลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติ และสามารถนำมาปรับใช้ในสังคมได้ ก็คือเรื่อง “สุจิริต ๓” กล่าวคือ ๑) กายสุจิริต ๒) วจิสฺสุจิริต ๓) มโนสุจิริต หลักธรรมเหล่านี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน ด้วยเหตุผลอันสมควรจะมีประโยชน์อันเป็นการ

^๕ อ.พ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^๖ อ.พ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

ปฏิบัติที่ดีให้เป็นคุณธรรมต่อบิดามารดาในการอบรมสั่งสอนบุตรที่ดี เพราะถ้าบุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมย่อมจะมีแต่ความสุขความเจริญฝ่ายเดียว “การไม่คบคนพาล” อันจะนำมาซึ่งความเดือดร้อน ลักษณะของคนพาลมี ๓ ประการ (๑) คิดแต่เรื่องไม่ดีไม่มีประโยชน์ (๒) พูดแต่คำไม่ดี ไม่มีประโยชน์ (๓) ทำแต่กรรมที่ไม่ดีไม่มีประโยชน์ “การคบบัณฑิต” เพราะบัณฑิต ย่อมนำมาซึ่งปัญญา และประโยชน์ทั้งในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพานไว้ได้ การคบบัณฑิต จึงเป็นมงคลสูงสุดคือ เป็นหนทางแห่งความเจริญ “บุญกิริยาวัตถุ” หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดีซึ่งธรรมที่ตั้งแห่งความดี อันเป็นคุณธรรมที่บุตรพึงบำเพ็ญสร้างให้เกิดมีในตนเพื่อเป็นการปฏิบัติต่อสังคม ซึ่งแยกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ๒. บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ “ความเป็นผู้ว่าง่าย” ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ความเป็นผู้มีกิริยามารยาทดี ไม่กระด้างถือตัว หรือหัวดีต่อคำอบรมพราสอนของผู้ใหญ่ มีบิดามารดาเป็นต้น คนที่ว่าง่ายนั้นมีอยู่ ๒ ชนิด คือ ๑) ว่าง่ายเพราะเห็นแก่ตัว ๒) ว่าง่ายเพราะเห็นแก่ความดี “การสนทนาธรรม” เป็นการสนทนาธรรมตามกาลเวลา ตามที่เห็นสมควร ตามที่นักปราชญ์และพุทธบริษัทได้พากันกำหนดขึ้น เช่น การฟังธรรม เป็นต้น

ลักษณะการสนทนาธรรมมีอยู่ ๕ อย่าง

- ๑) การสนทนาธรรมกันเพื่อให้เกิดความรู้ในธรรมที่ตนยังไม่รู้
- ๒) การสนทนาธรรมกันเพื่อให้เกิดความรู้ในธรรมที่เข้าใจแจ่มแจ้ง ในธรรมที่ตนทราบแล้วแต่ยังไม่แจ่มแจ้งดี และเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองด้วย
- ๓) การสนทนาธรรมกันเพื่อให้เกิดความรู้ในธรรมที่ข้องใจสงสัยของตนและคนอื่น
- ๔) การสนทนาธรรมกันเพื่อให้เกิดความรู้ในธรรมที่สืบสวนหาความจริง เช่น สามีนางภิกษุณี ชื่อธรรมทินนา เป็นต้นอย่าง
- ๕) การสนทนาธรรมกันเพื่อให้เกิดความรู้ในธรรมที่ตั้งคำถามเองแล้วตอบเอง เพื่อให้รู้ฟังเข้าใจง่าย เพื่อให้เกิดมหากุศลแก่ตนเองและผู้อื่น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปประยุกต์ใช้

วิธีการนำผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้เพื่อไปประยุกต์ใช้ในการเลี้ยงดู อบรมบุตร ให้เป็นบุตรที่พึงประสงค์ คือได้บุตรที่เป็นอริยบุตร หรืออนุชาบุตร อาจทำได้โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ได้จากหลักธรรมเกี่ยวกับบุตร เช่น การสอนเรื่องความกตัญญูกตเวที การสอนเรื่องการคบมิตรที่เป็นกัลยาณมิตร และชี้แจงให้เห็นผลที่เกิดจากการทำชั่ว เช่น ยกเรื่องนายमितตวินทุกะเป็นอุทาหรณ์สอนใจ เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

- ๑) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการเลี้ยงดูบุตรบนพื้นฐานหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากับการเลี้ยงดูบุตรแบบวิทยาการสมัยใหม่ในสังคมไทยปัจจุบัน
- ๒) แนวคิดเรื่องบุตรบุญธรรม บุตรเกิดในอก เปรียบเทียบกับบุตรหลอดแก้วและบุตรตามกฎหมาย